

*Наталя Петрівна МАРЧЕНКО,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

АВТОБІОГРАФІЯ ДИТИНСТВА У МЕЖАХ БІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

*«Усі автобіографії народжуються вільними і рівними...»
Ф. Лежен.*

*«Моє завдання полягає в тому,
щоб розглянути, наскільки історія дитинства
може бути виокремлена з тих свідчень, які нам залишилися...»
Л. Демос.*

*«Внутрішня біографія спирається на концепти і сюжети,
зовнішня — на перелік нормативних дій і подій».
О. Є. Сапогова.*

Проаналізований досвід вивчення дитинства в межах історичного дискурсу та суміжних дисциплін, зроблена спроба з'ясувати, в яких межах автобіографія дитинства може бути джерелом біографічного знання та в яких формах існувати у біографіці.

Ключові слова: біографіка, біографія, джерела біографічних досліджень, історія дитинства, автобіографія дитинства.

Experience of childhood research in terms of historical discourse and allied disciplines is analyzed; there is an attempt to determine within which boundaries the autobiography of childhood can be a source of biographic knowledge and in which forms it can exist in the biography study.

Key words: biography study, biography, sources of biographic researches, history of childhood, autobiography of childhood.

Проанализирован опыт изучения детства в пределах исторического дискурса и смежных дисциплин, сделана попытка выяснить, в каких пределах автобиография детства может быть источником биографического знания и в каких формах существовать в биографике.

Ключевые слова: биографика, биография, источники биографических исследований, история детства, автобиография детства.

У гуманітаристиці останніх десятиліть, зокрема й українській, чітко простежується звернення до аналізу, осмислення та впорядкування унікальних суб'єктивних способів проживання життя окремими індивідами, тобто, актуалізувався тезис В. фон Гумбольта про те, що кожна доля є матеріалом, на якому вчиться душа, а отже, всякий життєвий досвід може бути цікавим і важливим для осмислення, зокрема й наукового. Водночас, як показала у своїй монографії «Біографія: силует на тлі Humanities» (2008) І. Голубович, будь-яке дослідження феномену біографії завжди тяжіє до багатовекторності та призводить до посилення антропологічного критерію гуманітарного знання [10]. Нині у міждисциплінарній площині соціально-гуманітарного знання біографічний підхід здебільшого реалізується в межах соціологічного¹, психологічного², філологічного³ та історичного⁴ дискурсів. Тому так званий «біографічний поворот» у сучасній гуманітаристиці не може бути осмислений поза контекстом «антропологічного», «онтологічного», «лінгвістичного» та «наративного» поворотів. Зокрема, саме перехід до посткласичного способу конструювання «онтології людини» та переосмислення проблеми біографічних і автобіографічних наративів призвели до трансформації комплексу умов, що забезпечують текстуальне представлення індивідуального та колективного досвіду/життєпису в межах біографістики, спричинивши появу біографіки як міждисциплінарної галузі гуманітарних досліджень і суми продукуваних суспільством біографічних/автобіографічних текстів [5; 10].

Та, попри широке функціонування у культурі найрізноманітніших автобіографічних дискурсів (від діловодного до мистецького, від маскультового до філософського тощо), дитинство як осібна їхня частина, наділена феноменальними

¹ Концепція «життєвого шляху» та «життєвої траєкторії», біографічна прагматика тощо.

² Психобіографія, «life course», «life story», автобіографічний наратив, психологія життєвого шляху тощо.

³ Літературна біографія/автобіографія, «біографічний метод», «новий біографізм», структуралістська критика тощо.

⁴ Дослідження «мікроісторії» (Н. Яковенко, Я. Грицак та ін.), історичної/академічної біографістики та біографіки (В. Чишко, В. Попик та ін.), «нового історизму» (В. Менжулін та ін.), інституціалізація біографічних досліджень тощо.

рисами і, відповідно, способами нарації та рецепції, та проблема автобіографії дитинства означилися у межах вітчизняної гуманітаристики зовсім нещодавно [9; 14; 22; 30] і мало розроблені як в історичній науці, так і в суміжних галузях гуманітарного знання. Натомість, можемо припустити, що саме автобіографія дитинства є тим джерелом, яке дає змогу простежити шлях ідентифікації особистості, з'ясувати корінні для її появи як істоти соціальної та культурної причини та першопоштовхи, оскільки лише у спогадах дитинства особистість вимушена пробуджувати в собі той природний стан власного «Я», в якому зовнішні культурні чинники ще не відбиті («протосвідомість»). А що зазвичай зовнішня біографія дитинства буває маловідомою, окресленою лише низкою формальних подій (народження, навчання, участь у дитячих спільнотах, події загально родинного життя тощо), по-суті, лише автобіографія дитинства задає більш-менш об'єктивний вектор погляду на визначальні для становлення ідентичності особистості фактори та події. Водночас, зважаючи на перехід до постнекласичного етапу розвитку науки, позначеного насамперед «орієнтацією на людину» [31], слід визнати, що відбувається (за Т. Орловою) «...розширення пізнавально-предметного поля, зокрема, в історичних дослідженнях, звернення до сюжетів і явищ, які раніше вважалися малозначущими або просто ігнорувалися науковцями, на разі мова про історію дитинства» [22, с. 138].

Відтак, у даній статті, опираючись на досвід вивчення дитинства в історичній галузі та напрацювання суміжних дисциплін, ми спробували з'ясувати, в яких межах автобіографія дитинства може бути джерелом біографічного знання та в яких формах існувати у біографіці.

Як власне історична проблема окремі аспекти дитинства почали осмислюватися західною наукою лише наприкінці XIX ст. (*Earle, A. M. Child Life in Colonial Days, 1899; Preyer, W. The Mind of Child, 1896; Scudder, H. E. Childhood in Literature and Art, 1894; Coulton, G. G. Social Life in Britain, 1918* та ін.). Поява ідей психоаналізу та їхнє застосування щодо дитинства призвели зрештою до появи на початку XX ст. в окремих роботах «історичного» аспекту (*Chrisman, O. The Historical Child, 1920; Evans-Pritchard, E. The Individual and his Society, 1939; Bayne-Powell, R. The English Child in 18th century,*

1939), а згодом визначили проблематику засадничих для європейської гуманітаристики досліджень засновника психоісторії⁵ Е. Еріксона, зокрема праці «Дитинство і суспільство» («*Childhood and Society*», 1950) [34], безпосередньо присвяченої проблематиці дитинства.

Зосереджуючись на дитинстві та родині як одному з визначальних напрямків дослідження та визнаючи одним із основних джерел знання про дітей та історичний і соціальний образ дитини і дитинства видання (літературу) для дітей, саме психоісторія чи не найбільше прислужилася до введення дитинства в історичний дискурс. Зокрема, підвалини наукового осмислення історії дитинства та дитинства як окремого феномена заклали своїми роботами Ф. Ар'єс («Дитина та родинне життя за старого порядку» («*L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*», 1960) [3] та Л. Демос, праці якого (насамперед, «Історія дитинства» («*The History of Childhood*», 1995) [35]) не лише узагальнили попередній досвід психоісторії, а й запропонували методологію та сприяли міждисциплінарному синтезові. Водночас, саме ці вчені створили «чорну легенду» (теза про відсутність любові до дітей у давнину, байдужість і жорстокість щодо них аж до новітнього часу тощо), яка панувала в історії дитинства до 80-х рр. ХХ ст. (Ж. Фландрен, Е. Шортер, Л. Стоун, Е. Баднтер та ін.), коли завдяки зверненню низки істориків (А. Макферлей, Л. Поллок, Дж. Босуел, Ш. Шахар та ін.) до джерел особового походження (здебільшого, щоденників і листування) її було заперечено. З 90-х рр. ХХ ст. дослідження історії дитинства зосереджуються навколо вивчення окремих практик виховання та корелюються географічними й інтерпретаційними стратегіями (Л. Хаас, Б. Робертс, І. Краусман, Бен-Амос, П. Гріффітс та ін.).

На сьогодні однією з підсумовуючих робіт у даному напрямку стала збірка лекцій проф. П. Стірнза «Зростання: історія дитинства в глобальному контексті» («*The History of Childhood in a Global Context*», 2005) [38], у якій автор на

⁵ Як наука психоісторія сформувалася у США у середині – другій половині ХХ ст. під сильним впливом психоаналізу та на перетині історії, психології, психіатрії, антропології, етнології та соціальних наук. Із 70-х рр. ХХ ст. існує «Щоквартальник з історії дитинства» («*History of Childhood Quarterly*»), є Інститут психоісторії.

проти вагу попередникам, які будували свої концепції на порівнянні різних епох, пропонує порівнювати різні типи цивілізацій і аналізує взаємовпливи дитинства і модернізації та глобалізації. Зокрема, він доводить, що модернізація прямо пов'язана з: відмовою від дитячої праці та, як наслідок, ідеєю загальної освіти; різким скороченням кількості дітей у родині, що змінило природу стосунків у родині; різким скороченням рівня смертності через покращення медицини та санітарних умов і, як наслідок, появою оцінювання рівня знань і розвитку дітей, вікової сегрегації, нових форм догляду (дитсадки, наймані няньки) тощо. Саме модернізація життя, за П. Стірнзом призводить до появи у другій половині XVIII ст. виробництва, орієнтованого спеціально на дітей (книжки, ляльки тощо) та, зокрема, перших властиво дитячих видань («Маленька гарненька кишенькова книжечка» Дж. Ньюбері, 1744). Натомість глобалізація, на думку дослідника, позначилася на дитинстві насамперед: уведенням єдиних світових стандартів щодо дітей і дитячих прав під егідою різних міжнародних установ, черговою появою у зв'язку з глобальною кризою потреби в дитячій праці та перетворенням дітей і підлітків на провідну ланку в процесі споживання⁶. На початок XXI ст. споживацтво стає головним способом показати економічний успіх батьків і їхню турботу про дітей і, водночас, своєрідною психологічною компенсацією для дітей, які відчувають надмірний батьківський контроль [6; 12].

Щодо історії книги для дітей і дитячого читання, то визначальними в межах нашої проблематики можна вважати дослідження С. Лерера «Дитяча література. Історія читача від Езопа до Гаррі Поттера» («Children's Literature. A reader's history from Aesop to Harry Potter», 2008) [36] та монографію Л. С. Маркуса «Мислителі-вигадники: ідеалісти, підприємці та формування американської дитячої літератури» («Minders of Make-Believe: Idealists, Entrepreneurs, and the Shaping of American Children's Literature, 2008) [37]. В останній, зокрема, автор не лише простежує розвиток американської літератури для дітей, а й досліджує процес переростання інтересу до

⁶ Діти стають покупцями наприкінці XIX ст., коли виникла практика давати їм кишенькові гроші. Тоді само з'являється повноцінний ринок «дитячої» продукції.

книги та знань у велику бізнесову галузь, розкриває провідну роль у цьому видавців, учених і бібліотекарів.

Активно досліджується дитячий дискурс і у наших найближчих сусідів. Так, у Росії ще наприкінці ХХ ст. з'являється низка ґрунтовних робіт, що систематизують проблематику та окреслюють дослідницьке поле («Дитина і суспільство» І. С. Кона (1988); «Діти в сучасному суспільстві» О. Б. Бревої (1990); збірка «Світ дитинства і традиційна культура» (1990); двотомне дослідження «Діти у звичаях і обрядах народів Зарубіжної Європи» (1995); посібник «Природа дитини в дзеркалі автобіографії» (1998); «Таємний світ дітей в просторі світу дорослих» М. В. Осоріної (1999) та ін.), а також вводять до наукового обігу нові джерела («Діти Катастрофи» Лізи Лурье-Клебанової (1988); «Діти воєнної пори» (1988); збірка спогадів колишніх дітей-бранців фашистських концтаборів «Убите дитинство» (1993); «Діти російської еміграції» (1997); «Етнографія дитинства» (1998) та ін.). Водночас, активно перекладалися та вводилися до наукового обігу засадничі для дослідження дитинства праці зарубіжних авторів (скажімо, серія «Світ дитинства: психологія, історія, педагогіка», переклад збірника статей «Children and war» (1995) тощо).

Початок ХХІ ст. у російському сегменті історичних дитинознавчих досліджень позначений як виходом нових засадничих праць і збірників матеріалів («Діти еміграції» (2001); «Діти ГУЛАГу, 1918–1956» (2002); «Дитина у війні» та «Підліток у війні та після війни» Г. Руського (2002, 2004); «Мій ангел : дитячий портрет у російському живописі» (2004); двотомна антологія текстів «Дорослі про дітей і діти про себе» «Містечко в шабатурці: дитинство в Росії від Миколи ІІ до Бориса Єльцина (1890–1990)» (2008); «Діти і культура» (2007); «Московське дитинство: пам'ять поколінь» (2008); «Енциклопедичний словник російського дитинства» С. Б. Борисова (2008); ґрунтовної монографії «Російське дитинство у ХХ столітті : історія, теорія і практика дослідження» А. А. Сальнікової (2007); лекцій по історіографії та культурній історії дитинства «Культурний соціогенез і світ дитинства» О. Є. Сапогової (2004) тощо), так і низкою захистів вузькоспеціальних досліджень (скажімо, докторська дисертація Ю. Г. Салової «Політичне виховання дітей у Радянській Росії: історичний досвід 1920-х рр.» (2002), кандидатські дослідження О. Ю. Шуткової «Радянські полі-

тичні репресії щодо неповнолітніх (1917–1953 рр.)» (2003) та О. Ю. Шестакової «Дитинство у системі російських літературних уявлень про людське життя XVIII–XIX сторіч» (2007) тощо). Також зусилля науковців із різних галузей гуманітарного знання, зокрема й істориків, консолідував Міжнародний науковий постійно діючий семінар «Культура дитинства: норми, цінності, практики», заснований на базі Російського державного гуманітарного університету. Основні напрямки його роботи частково розкривають публікації, що стали підсумком низки наукових зібрань, проведених у межах діяльності семінару. Зокрема це: колективні монографії «Испросила кроха...». Образ дитини і родини в педагогіці пострадянської Росії : підручники словесності для початкової школи 1985–2006 рр. (М.-Твер, 2010) та «Конструиючи дитяче. Філологія. Історія. Антропологія» (М., 2011); збірки наукових праць: «Пора читати» : букварі та книги для читання в передреволюційній Росії, 1900–1917 рр.» (М., 2010), «Буквар — це молот» : підручники для початкової школи на зорі радянської влади, 1917–1932 рр. (М., 2011), «На тлі Пушкіна виховане дитинство»: педагогіка візуального в підручнику и на картині» (М., 2011); тематичні збірки статей: «Какорея : Із історії дитинства в Росії та інших країнах» (М.-Твер, 2008); «Дитина в історії і культурі» (М., 2010); бібліографічні видання: збірник бібліографічних матеріалів до Міжнародної наукової конференції «Історія дитинства як предмет дослідження: спадок Ф. Ар'єса у Європі і Росії» (Москва, 1–2 жовтня 2009 р.) «Дитина XVIII–XX століть у світі слів: історія російського букваря, книги для читання та навчальної хрестоматії» (М.-Твер, 2009).

Натомість, в Україні дитинознавчий дискурс і далі здебільшого зосереджується в межах педагогіки, психології та частково етнографії, а «нова історична субдисципліна — історія дитинства — по суті відсутня» [22, с. 139]. Хоча останніми роками інтерес до власне історичного дослідження дитинства, насамперед у аспектах, пов'язаних із вивченням усної та локальної історії, біографіки, намітився, зокрема у працях із історичної антропології та демографії, урбаністики, мікро- та соціоісторії Інституту історії України НАНУ та соціокультурних аспектів біографіки Інституту біографічних досліджень НБУВ. У цьому контексті варто згадати монографію І. Сердюка «Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика

міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.» (Полтава, 2011), збірник «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів (Х., 2009), тематичні збірники наукових праць «Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи» (Чернігів, 2007) та «Історія повсякденності: теорія та практика» (Переяслав-Хмельницький, 2010) та ін. Окремо слід сказати про започаткування значного історико-етнологічного проекту «Народна культура українців: життєвий цикл людини», перший том якого, укладений за редакцією М. Гримич, повністю присвячений дитинству [21]. Безпосередньо історичній проблематиці дитинства присвячені публікації О. Артюшенко [2], Нані Гогохія [7], Г. та Л. Голиш [8], О. Кісь [13], Я. Кіт [14], В. Липинського та М. Яцюка [17], Н. Марченко [18; 19], В. Мілчева [20], Т. Орлової [22], І. Сердюка [29] та ін. Власне, українська гуманітаристика поряд із іншими вже активно відповідає на запит, сформульований Т. Орловою: «Якщо сучасне гуманітарне знання визнає саме дитинство за відповідну точку життєвого шляху тієї чи іншої людини, фундамент людської біографії, то чому не розглядати його вплив на біографію, тобто історію усього народу? Адже такий підхід сприяв би розв'язанню найглибших соціальних загадок і культурних протиріч у його еволюції» [22, с. 139]. Сама ж дослідниця переконана, що історична доля та культурний генокод будь-якого суспільства прямо пов'язані з феноменом дитинства, «...без якого соціокультурне ціле у його історичному розвитку уявити неможливо. Пізнання дитинства не можна відокремити від історії народу, оскільки воно є частиною його способу існування та культури» [22, с. 139].

Коли йдеться про дитинство, зокрема й у біографічному сенсі, слід брати до уваги, що в різний час і в різних спільнотах дитиною людина залишалася до різного віку. Зазвичай, у традиційних культурах людина переходила у стан юнака/юнки на момент статевого дозрівання й далі вже визначалася з повноцінним соціальним статусом «дорослого». Нині Конвенція ООН про права дитини від 1989 р. зазначає, що: «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [16, с. 1]. Водночас, різні галузі знання вкладають у поняття «дитинство» різні сенси (психо-

фізичний стан, соціальний статус, демографічна група населення, тип користувача тощо) та напрацювали особні уявлення та підходи до цієї багатоаспектної проблеми. Відтак, досліджуючи історію дитинства загалом чи автобіографію дитинства зокрема, вчений-історик має бути свідомо націленим на міждисциплінарність як єдиний об'єктивний метод опрацювання цього складного соціокультурного феномену.

Певні засадничі принципи такого підходу легко віднайти у тенденціях «нового історичного мислення», ініційованою школою «Анналів» у другій половині минулого століття (зокрема, пов'язаність мікро- та макро- буття у межах соціоісторичних досліджень, взаємозумовленість особистісного та загального в історичному процесі тощо). На кінець ХХ ст., в силу залучення до соціоісторичних досліджень дитинства ідей і напрацювань психоісторії, та, як наслідок, появи низки культурологічних аспектів, в історії дитинства утвердилися соціокультурні підходи (див. роботи Є. Рибінського, С. Щеглової, І. Кона [15]). Саме вони дали змогу вийти з пануючого впродовж віків «педагогічного» погляду на дитинство (коли дитина в межах гуманітаристики розумілася лише як об'єкт педагогічних чинів) і не лише побачити в дитинстві об'єктивний засновок усієї подальшої біографії людини (здебільшого, завдяки появі психоаналізу), а й усвідомити дитинство як «глобальну філософсько-культурологічну проблему, що має неабияке значення для розуміння особливостей людини і людяності» [22, с. 139].

Своєрідним орієнтиром, що дає змогу окреслити межі власне історичного дослідження щодо дитинства є п'ять засадничих питань, запропонованих у 1985 р. у роботі «Історія дитинства» американськими вченими (Б. Робертс та ін.). Стисло їх можна означити як: 1) Які умови формували розвиток дітей? 2) Якими були соціальні, культурні та психологічні функції дітей? 3) Як ставилися дорослі до дітей та дитинства? 4) Яким був суб'єктивний досвід перебування дитиною в минулому? 5) Як діти впливали на дорослих і одне на одного? [22, с. 10]. Відповідь на будь-яке із цих питань вимагає залучення в якості джерела автобіографій дитинства, а питання щодо суб'єктивного досвіду дитинства повністю на них засновується, оскільки діти зазвичай залишають обмаль пам'яток свого досвіду.

Отже, подальший поступ історії дитинства як історичної субдисципліни принципово не можливий без з'ясування природи та специфіки автобіографій дитинства.

На думку Ж. Гасдорфа, поява автобіографії як жанру на противагу буденній «оповіді про себе» пов'язана з усвідомленням людиною «неповторності кожного індивідуального життя та є пізнім продуктом окремих цивілізацій... Людина, котра бере на себе труд розповідати про себе, знає, що сучасне відрізняється від минулого та що воно не повторюватиметься в майбутньому»⁷.

Оскільки життєвий шлях кожної особистості сприймається лише як «осмислене ціле, існуюче для інших у формі завершені (чи розказані як завершені) історії, тексту/розповіді/легенди про себе, індивідуальної «міфології»» (тут і далі переклад із рос. – Н. М.) [26], то будь-які «оповіді про себе, зокрема й літературні, (за Дж. Брунером) різняться насамперед наративною формою, в яких вони формулюються та виражаються. Відтак, в історичному плані форма оповіді про себе важливіша за зміст [4]. А що розповідь лежить у засновку психологічної, лінгвістичної, культурологічної та філософської основ організації смислу свідомості (за Ю. Хеннінгсеном), «автобіографія являє собою мовну ідентифікацію життя» [32, с. 15] і тому теж підкоряється законам нарації. Саме на цьому аспекті як визначальному щодо історичного дискурсу наголошує також Ф. Анкерсміт у фундаментальній праці «Наративна логіка. Семантичний аналіз мови істориків»: «в історіографії цінність історичної події визначається не так фактами, які в ній відкрито, як наративною інтерпретацією цих фактів» [1, с. 13].

Водночас, наратив розуміється як такий, що персоналізує переживання індивідом власного життя та є формою дискурсу, що належить персональному буттю людини⁸. Беззаперечне й те, що «наративний метод особливо чутливий до часового модулю людського існування» та спрямований на «з'ясування *значення* (виділення – Н. М.) подій для людського існування» [23]. Тобто, в межах біографіки наратив став одним із продуктивних способів наукового осмислення біографічного матеріалу

⁷ Цитується за: [4].

⁸ Див. дослідження Й. Брокмейера, Л. Газнок, Т. Подольської, О. Сапогової, В. Черниенко, М. Епштейна.

загалом і автобіографічного зокрема та дає змогу з'ясувати насамперед внутрішню логіку та суб'єктивні мотиви тих чи інших життєвих практик і їх «переповідання» (інтерпретації).

Окремо слід наголосити на аспекті, означеному відомим російським психологом О. Сапоговою: наративний підхід передбачає визнання за будь-якими культурними артефактами «статусу розповідних структур» і розуміння їх як «завершених організованих текстів різного рівня та змісту». Оскільки всі культури накопичують і передають власний досвід, системи сенсів і цінностей саме текстами, а також містять певні набори канонічних текстів, фрагментарно присутніх в усіх інших дискурсах і текстах даної культури, наратив виступає універсальною характеристикою всякої культури. У цьому сенсі наративний метод дає змогу в межах біографічного дискурсу віднаходити, модернізувати та транслювати смисли та цінності певної культури, а отже керувати змінами в «соціокультурній суті наступних поколінь даного суспільства» [26].

Отже, можна стверджувати, що не факт біографії, а саме його переповідання, «історія життя» як розповідь, зумовлена все новими й новими контекстами, є значимим як для історії як процесу людського буття загалом, так і для життя в його особистісних вимірах і найбільш повно та об'єктивно репрезентує взаємодію між ними. Водночас, можемо припустити, що долю людини визначає зокрема й набір створених культурою текстів, які вона отримує в своє розпорядження в процесі дорослішання. Саме вони являються «невичерпним семіотичним ресурсом для самоосмислення та самопрезентації в дискурсах» у той, час як рівень соціалізованості людини буде визначатися «мірою мовної компетентності суб'єкта» [26].

Традиційно вважається, що практика вирізняти в біографії людини як мінімум дитинство та зрілість існує у європейській інтелектуальній традиції принаймі від Ж.-Ж. Руссо. Натомість, послідовного чіткого розрізнення та наголошення біографії/автобіографії дитинства як осібної та феноменальної частини людського життєпису зазвичай не простежується не лише в історичному дискурсі, а й у гуманітаристиці загалом. У межах літературознавства І. Старовойт пояснює цю ситуацію «подвійною невизначеністю понять» як щодо мемуарних жанрів, так і щодо «дитинства» як такого [30, с. 178].

Мусимо визнати, що і для історичних дисциплін цей висновок видається цілком слушним.

Засновуючись на тому, що лише наприкінці ХІХ ст. зрілість людини почала асоціюватися «...насамперед із досягненням феномену народження, смерті, ідентичності, віри і так далі...», тоді як дитинство усвідомилося як «...особливий стан людської свідомості, що не переймається феноменологією буття, але від того не втрачає на силі і є рівноцінним зрілості» [30, с. 178]. І. Старовойт стверджує, що якщо визнання рівноцінності дитинного зі зрілим у людині призвело до «відкриття дитинства» (за Аріесом [3]), то утвердження автобіографії дитинства закріпило в культурі та ввело до наукового дискурсу історію та феноменологію дитинства як такі.

Формально у межах біографіки автобіографія дитинства може існувати:

а) як документ особового походження (у формі традиційної формальної/неформальної автобіографії, спогадів, листів, щоденникових записів, зокрема батьківських щоденників розвитку дитини, дитячих сповідальних щоденників тощо та їхніх частин);

б) як нетиповий (або новітній) документ особового походження⁹ чи документ усної історії (у формі офіційно зафіксованих даних соціологічних опитувань, результатів психологічних тестів і практик, електронних і мережевих документів тощо);

в) як літературний твір¹⁰ (здебільшого, прозовий).

Відразу слід зазначити, що різні форми існування автобіографії дитинства окрім спільних загальних рис, мають власні, притаманні лише їм ознаки, що зумовлює також окремішні специфічні труднощі при їх опрацюванні. Скажімо, в межах літературної автобіографії дитинства на заваді науковому осмисленню стає повсякчасне сплутування автобіографії як жанру та автобіографізму як певної особливості творчої ма-

⁹ Визначення пропонується нами як робоче на позначення ще теоретично мало осмислених документів особового походження, які виникають і накопичуються в межах реалізації розмаїтих новітніх дослідницьких проєктів та як результат інформатизації життя.

¹⁰ Тракткування автобіографічних за суттю «дитячих» творів інших видів мистецтва (музичних, живописних, пластичних тощо) лежить поза межами нашого дослідження як немовне, а, отже, лише засобами мови не описуване.

нери (полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника) [33].

Свого часу Дж. Брунер зазначав, що: «...будь-яку історію, яку хтось про щось розповідає, краще зрозуміти, враховуючи інші можливі способи, якими вона може бути розказана» [4]. У сенсі нашого дослідження ця теза зводиться до вимоги окремого ґрунтовного джерелознавчого дослідження кожного з названих формальних різновидів автобіографії дитинства, оскільки постає завдання не лише узагальнення вже напрацьованого у межах окремих дискурсів досвіду, а й приведення його до єдиної щодо цього виду джерел методики. Йдеться про те, що на сьогодні гуманітаристикою напрацьовано значний науковий ресурс щодо методології та методики опрацювання і дослідження як автобіографічних документів особового походження, так і документів усної історії та літературних автобіографічних текстів і автобіографій. Водночас, вони фактично ніколи не розглядалися спільно й цілісно в аспекті автобіографії дитинства. Натомість, і в практиці життя, і в межах наукового пошуку в даній царині індивідуальна картина творення, відтворення та транслювання «дитинства» існує лише і саме як сума вказаних формальних виявів автобіографії дитинства. Так, об'єктивація дитинства О. Довженка засновується на співставленні його «Автобіографії», автобіографічної кіноповіді «Зачарована Десна» та записів «Щоденника», які навіть на поверхневий погляд творять суперечливу багатозначну картину [30, с. 181]. А безжально відверта автобіографічна повість цього річного Лауреата Державної премії імені Т. Г. Шевченка В. Рутківського «Потерчата» (2008) набуває документальності лише на тлі «Автобіографії» [24], епістолярію та низки нетипових документів особового походження автора (свідома фіксація сновидінь¹¹, анкетування [25], інтерв'ю¹² тощо). Скажімо, схильність хлопчика до бродяжництва перестає бути «привілеєм дитинства», зникає романтизація та драматизація постатей батьків і друзів, піднесені до рівня «визначального повороту долі» події описуються як буденні, чітких контурів набуває географія та хронологія оповіді тощо.

¹¹ Писалися на замовлення І. Малковича для видання «Сновиди. Сні українських письменників» (2010).

¹² Скажімо, для ж. «Вежа», сайту «ЛітАкцент» та ін.

Отже, можемо припустити, що автобіографії дитинства доцільно розглядати в контексті біографічного джерелознавства не як окремі малозначимі просопографічні документальні сегменти, а як сукупність цілісного знання про дитинство індивіда, виявлене в сумі різножанрових наративів, поєднаних між собою за тезаурусним принципом. Йдеться про те, що формально різні автобіографії дитинства однієї особи завжди мають спільним не **історію життя** (хронологічно представлений перебіг подій), а **одиницю життя** («подія в сенсі дії, що постійно відбувається з людиною, чи випадок у сукупності усіх його значимих і не значимих для людини ознак» [28, с. 60])¹³.

Окремої розмови потребує також питання достовірності автобіографії дитинства як біографічного джерела. На думку низки дослідників біографія дитинства повсякчас залишається сутнісно антидокументальною, хоча і об'єктивно інформативною [1; 4; 10; 15; 23; 26; 30]. Йдеться про те, що, як зазначає І. Старовойт, «...становлення людської особистості варіативне, перервне, нестійке», тому «...істинність спогадів дитинства геть не залежить від істинності документальної. ... спогади дитинства принципово антидокументальні, ... з глибини їх підсвічує певна міфологія дитинства...» [30, с. 181–182]. Та, хоча, до прикладу, дитинство, зафіксоване у «Автобіографії» О. Довженка кардинально відмінне від світу Сашка із «Зачарованої Десни»¹⁴, це не різниця факту, а різниця способу його переповідання («...офіційну «Автобіографію» він писав по-дорослому, а «Десну» — поринаючи в автентіку дитячих вражень та інтуїції, первинного світосприйняття» [30, с. 181]). Власне, наратизація (переповідання) щоразу пропонує відтвореній події «новий одяг», вибраний із «запасників» до-

¹³ Гадаємо, саме в сенсі «одиниці життя» найдоцільніше вживати в біографії все ще належно не визначене поняття «біограми». Т. т. розуміти під «біограмою» не всяке біографічне повідомлення (по суті, «недобіографію»), а лише зафіксований у конкретному джерелі біографічний факт чи подію. Тоді, відповідно, більш чітко можна буде розмежувати типологічні ознаки різноманітних «робочих зошитів», «підготовчих матеріалів» тощо, оскільки одні з них будуть тяжіти до тезауруса біограм, а інші — до біограмних життєписів.

¹⁴ Те саме простежується при співставленні творів і документів особового походження Гр. Тютюнника, В. Близнеця, В. Рутківського та ін. Але то — тема окремого дослідження.

ступної індивідові культурної традиції, тобто, кожний оповідач описує значимі для нього події власного життя виключно засобами, запозиченими із семіотичних ресурсів досягнутої ним культури. Таким чином, апелюючи до наявних культурних прототипів із метою достовірнішого та переконливішого змалювання власної унікальної події, індивід буквально намагається «вписати» себе в часопростір «своєї» спільноти. Те саме підтверджує праця Дж. Брунера «Життя як наратив»: «Обумовлені своєю сконструйованістю та залежністю від культурних конвенцій і лінгвістичних правил, життєписи явно відображають поширені теорії про «можливі життя», що є частиною кожної культури. Насправді, єдино важливий спосіб охарактеризувати культуру — шляхом наративних моделей, які вона надає для життєписів» [4]. Отже, спираючись на «писемні егодокументи, за допомогою дискурс-аналізу» [30, с. 180] можна виявити не лише суб'єктивне ставлення/враження/переживання людини, а й з'ясувати сутнісні ознаки конкретного індивідуального дитинства та закладені в ньому цілепокладання наступного життя, а також ключові для певної епохи матричні коди взаємостосунків світу дітей і світу дорослих. Для цього придатуться також певні, притаманні лише автобіографічній нарації особливості, зокрема «подієве очікування» або «екзистенційна готовність» суб'єкта¹⁵, «насичений опис»¹⁶, символізація, змістова ієрархізація тощо [27; 28].

Та якщо біографіка може цікавитися як формуванням спільної структури типової для певного часу та суспільної страти біографії, так і її індивідуальним наповненням, то що в такому разі є змістом життєпису — структурні частини, факти, події життя, чи той сенс, якого надає їм в ході життя сама людина? Що є сенсом життєпису, якщо не його конструювання особистістю під впливом тих чи інших культурних умов? І в чому тоді мета роботи біографа — у відтворенні подій життя чи його сенсів? Ці питання неминуче постають перед кожним, хто спробує, полишивши традиційний «педагогічний»

¹⁵ Йдеться про стани очікування ситуації, яка «обов'язково має бути», оскільки є «невід'ємною складовою життя» (навчання, закоханість, створення родини, втрата рідних тощо).

¹⁶ Перетворення дії чи випадку в подію шляхом наратизації, коли, опираючись на культурні ресурси, людина саме їх вирізняє з низки подібних у своєму житті, надаючи в ході переповідання певної надмірної значимості.

погляд на дитинство, дослідити його феномен у конкретиці документальних виявів, зокрема й автобіографії дитинства.

Щодо суспільної значимості з'ясування суті зафіксованих в автобіографії дитинства індивідуальних досвідів і поширених у суспільстві біографічних матриць, то, на думку О. Є. Сапогової, здатність конкретної людини «бути носієм культури і, дорослішаючи, ставати агентом соціалізації для наступних поколінь невіддільна від знання нею значень ключових для даної культури оповідей із їхніми сюжетами та персонажами. Трансляція та керування засвоєнням смислів і цінностей своєї культури — спеціальне завдання системи освіти будь-якого суспільства. Як тільки частина смислів і цінностей, що транлюються через посередництво текстів, втрачається чи підміняється іншими (зокрема й випадковими, ситуативно зумовленими), як тільки втрачається суспільний контроль за обов'язковістю трансляції певного набору текстів, ... дуже швидко змінюється і соціокультурна суть наступних поколінь даного суспільства» [26]. Щодо останнього авторка наголошує на важливості свідомого добору творів до шкільних курсів. Окремо вона вказує на важливість спадковості в текстотворенні, коли текст допомагає одні й ті самі смисли кодувати різними текстовими засобами.

Підсумовуючи, маємо наголосити, що поступ гуманітарного знання в світі кардинально змінив погляд на дитинство, вбачаючи у ньому як засновку людської біографії, так і рівноцінну складову та засадничий спосіб/принцип існування культури, що знайшло своє відображення також у межах української гуманітаристики, зокрема в історичному дискурсі та біографіці. Осібне місце в джерельній базі дослідження дитинства у його історичному аспекті посідає автобіографія дитинства, яка, на наш погляд, є не лише просопографічним джерелом, а й задає більш-менш об'єктивний вектор погляду на визначальні для становлення ідентичності особистості фактори та події, а також містить низку невідтворюваних в жодних інших джерелах відомостей.

1. Анкерсмит, Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков [Текст] / Ф. Анкерсмит ; пер с англ. О. Гавришиной, А. Олейникова ; под науч. ред. Л. Б. Макеевой. – М. : Идея-Пресс, 2003. – 360 с.
2. Артюшенко, О. Охорона материнства і дитинства в УСРР у 1928–1933 рр. [Текст] / Ольга Артюшенко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідом. зб. наук. праць. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – № 19, ч. 2. – С. 142–168.
3. Арьес, Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке [Текст] / Филипп Арьес ; пер. с франц. Я. Ю. Старцева при участии В. А. Бабинцева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с. – (Другая история).
4. Брунер, Джером. Жизнь как нарратив [Электронный ресурс] / Джером Брунер ; пер. М. Соколовой за узд. : Bruner, J. (1987). Life as Narrative. Social Research, 54 (1), 11–32 // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход : интернет сайт журнала. – 2005. – № 1 (2). – Режим доступа : <http://narrativerpsy.narod.ru/num1-2005.html> – Название с экрана.
5. Валеvский, А. Л. Основы биографики [Текст] / Алексей Валеvский. – К. : Наук. думка, 1993. – 111 с.
6. Вздутьська, В. Історія дитинства : психоісторія [Електронний ресурс] / Валентина Вздутьська // Казкарка. – Режим доступу : <http://kazkarka.com> – Назва з екрану.
7. Гогохія, Н. Праця, навчання та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929–1939) [Текст] / Нані Гогохія // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – № 20. – С. 255–268.
8. Голиш, Г. Трагедія знівченого дитинства [Текст] / Г. Голиш, Л. Голиш // Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. – К. : НВП «Наук. думка», 2011. – С. 127–174.
9. Голубович, І. В. «Третєє пространство» биографи: феномен «історий життя» [Текст] / І. В. Голубович // Феноменологія і мистецтво : щорічник Укр. феноменологічного т-ва, 2002–2003. – К. : ППС-2002, 2005. – С. 75–84.
10. Голубович, І. В. Биография: силуэт на фоне Humanities [Текст] : монографія / І. В. Голубович. – О. : СП Фридман, 2008. – 397 с.
11. Демоз Л. Психоистория [Текст] / Л. Демоз ; пер. с англ. А. В. Шкура-тов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с.
12. Кирчанов, М. В. Психоистория: история и основные направления исследовательской деятельности [Электронный ресурс] / М. В. Кирчанов // Бим-Бат Борис Михайлович. – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1523&binn_rubrik_pl_articles=112 – Название с экрана.
13. Кись, О. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа [Текст] / Оксана Кись // Социальная история : ежегодник, 2003. Женская и гендерная история. – М. : Рос. политич. энциклопедия, 2003. – С. 156–172.
14. Кіт, Я. І. Христина Хігер – дитина львівського Голокосту [Текст] / Я. І. Кіт // Наук. праці істор. ф-ту Запорізького нац. у-ту. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. 30. – С. 99–103.

15. Кон, И.С. Детство как социальный феномен [Текст] / Игорь Семёнович Кон // Журнал исследований социальной политики. – 2004. – Т. 2, № 2. – С. 151–175.
16. Конвенція про права дитини (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ (789-12) від 27.02.91 // Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021. – Назва з екрану.
17. Липинський, В. Фінансування і матеріальний стан установ соціального захисту дитинства в УСРР у 1920-ті роки [Текст] / В. Липинський, М. Яцюк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2007. – № 12. – С. 221–227.
18. Марченко, Н. П. Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики [Текст] / Н. П. Марченко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 105–144.
19. Марченко, Н. П. Дитинство як предмет дослідження біографічної науки [Текст] / Н. П. Марченко // Наук. праці НБУВ. – 2010. – С. 508–519.
20. Мільчев, В. І. Козацькі наративи ХVІІІ століття як джерело дослідження соціальної історії Запорозжя [Текст] / В. І. Мільчев // Наук. праці істор. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. 30. – С. 244–251.
21. Народна культура українців: життєвий цикл людини [Текст]. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура / під ред. М. Гримич. – 400 с.
22. Орлова, Т. В. Історія дитинства – новий напрямок соціальної історії України [Текст] / Т. В. Орлова // Гілея: наук. вісник : зб. наук. пр. – К. : [б. и.], 2011. – Вип. 47 (№ 5). – С. 138–144.
23. Подольська, Т. В. Наративна ідентичність у просторі комунікативно-дискурсивних практик [Текст] / Т. В. Подольська // Філософські обрії. – 2008. – № 20. – С. 90–102.
24. Рутківський, В. Г. Автобіографія [Текст] / В. Г. Рутківський // Володимир Григорович Рутківський. «Яке то неймовірне щастя – бути просто людиною!» : біобібліогр. нарис. – К., 2010. – С. 42–48.
25. Рутківський, В. Г. Спогади у листах. – Домашній архів Н. П. Марченко, 87 арк.
26. Сапогова, Е. Е. «Римейки жизни»: конструирование автобиографического нарратива [Электронный документ] / Е. Е. Сапогова // Домашняя страничка Елены Евгеньевны Сапоговой. – Режим доступа : <http://esapogova.narod.ru/texts/rimeik.htm>. – Название с экрана.
27. Сапогова, Е. Е. Автобиографический нарратив в контексте культурно-исторической психологии [Текст] / Е. Е. Сапогова // Культурно-истор. психология. – 2005. – № 2. – С. 63–74.
28. Сапогова, Е. Е. Событие в структуре биографического текста [Текст] / Е. Е. Сапогова // Там же. – 2006. – № 1. – С. 60–64.
29. Сердюк, І. Щоденник Миколи Ханенка як джерело для вивчення світоглядних уявлень про малолітню дитину в українському раннього модерному суспільстві [Текст] / І. Сердюк // Історія повсякденності: теорія та практика : матер. Всеукр. наук. конф. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 81–84.

30. Старовойт, І. Автобіографія дитинства [Текст] / І. Старовойт // Вісник Львів. ун-та. Серія філолог. – 2004. – Вип. 33, ч.1. – С. 178–185.
31. Степин, В. С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция [Текст] / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция. 2000. – 743 с.
32. Хеннингсен, Ю. Автобіографія и педагогіка [Текст] / Ю. Хеннингсен. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – 184 с.
33. Цяпа, А. Г. Автобіографія як проєкція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) [Текст] : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.05 / А. Г. Цяпа ; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Т., 2006. – 20 с.
34. Эриксон, Э. Г. Детство и общество [Текст] / Эрик Г. Эриксон ; пер. и науч. ред. А. А. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Речь, 2000. – 415 с. : рис. – (Мастерская психологии и психотерапии).
35. DeMause, L. The History of Childhood [Text] / Lloyd DeMause. – Northvale, New Jersey : Jason Aronson, 1995. – 450 p.
36. Lerer, S. Children's Literature. A reader's history from Aesop to Harry Potter [Text] / Seth Lerer. – Chicago : The University of Chicago Press., 2008. – 396 p.
37. Marcus, L. S. Minders of Make-Believe: Idealists, Entrepreneurs, and the Shaping of American Children's Literature [Text] / Leonard S. Marcus. – Houghton Mifflin, 2008. – 402 p.
38. Stearns, P. N. Growing Up: The History of Childhood in a Global Context [Text] / Peter N. Stearns. – Baylor University Press, 2005. – 279 p.

Марченко Н. П. Автобіографія дитинства в межах біографічного дискурсу.

Ключові слова: біографіка, біографія, джерела біографічних досліджень, історія дитинства, автобіографія дитинства.

Проаналізований досвід вивчення дитинства в межах історичного дискурсу та суміжних дисциплін. Зроблена спроба окреслити межі, в яких автобіографія дитинства може бути джерелом біографічного знання, та визначити форми, в яких вона існує в біографії. Розглянуто автобіографію дитинства як просопографічне джерело, що містить низку невідтворюваних у жодних інших джерелах відомостей, та як об'єктивний вектор погляду на визначальні для становлення ідентичності особистості фактори та події. Припускається, що автобіографії дитинства доцільно розглядати в контексті біографічного джерелознавства не як окремі малозначимі просопографічні документальні сегменти, а як сукупність цілісного знання про дитинство індивіда, виявлене в сумі різножанрових наративів, поєднаних між собою за тезаурусним принципом.

Marchenko N.P. Autobiography of childhood in terms of biographic discourse.

Key words: biography study, biography, sources of biographic researches, history of childhood, autobiography of childhood.

Experience of childhood research in terms of historical discourse and

allied disciplines is analyzed. An attempt is made to outline boundaries, within which the autobiography of childhood can be a source of biographic knowledge, and to determine forms in which it exists in the biography study. The autobiography of childhood is considered as a prosopographic source containing a portion of facts, not reproduced in any other sources, and as an objective vector of view of factors and events determinant for personality's identity establishment. It is assumed that it is expedient to consider autobiographies of childhood in the context of biographic source studies not as separate insignificant prosopographic documentary segments, but as a set of the entire knowledge about individual's childhood, revealed in a scope of narratives of different genres, combined with each other by the principle of thesaurus.

Марченко Н. П. Автобиография детства в рамках биографического дискурса.

Ключевые слова: биографика, биография, источники биографических исследований, история детства, автобиография детства.

Проанализирован опыт изучения детства в пределах исторического дискурса и смежных дисциплин. Сделана попытка очертить пределы, в которых автобиография детства может быть источником биографического знания, а также выявить формы, в каких она существует в биографике. Рассмотрена автобиография детства как просопографический источник, хранящий целый ряд нигде более не отображённых сведений, и как объективный вектор рассмотрения ключевых для становления идентичности личности факторов и событий. Предполагается, что автобиографии детства стоит рассматривать в контексте биографического источниковедения не как отдельные малозначимые просопографические документальные сегменты, а как совокупность целостного знания о детстве индивида, выявленную в сумме разножанровых нарративов, объединённых между собой тезаурусным принципом.